

SEYLA BENHABİB'İN İLETİŞİM ÖZGÜRLÜĞÜNE DAYALI İNSAN HAKLARI ANLAYIŞI

Muhammed Emre KÜÇÜKŞAHİN*

ÖZ

Uluslararası insan hakları hukukunda yaşanan gelişmelere rağmen 20. ve 21. yüzyıllarda milyonlarca insanın temel hak ve özgürlüklerden yararlanamaması, insan haklarının ne olduğu ve nasıl korunması gerektiğine ilişkin tartışmaların gün yüzüne çıkmasına ve alternatif söylemlerin geliştirilmesine yol açmıştır. Söz konusu alternatif okullardan biri olan müzakereci söylemin temsilcilerinden Seyla Benhabib de insan haklarının ne olduğu ve nasıl olması gerektiğine cevap aramıştır.

Bu çalışmanın temel amacı Benhabib'in insan hakları yaklaşımını nasıl kurguladığı sorusuna cevap üretmek ve onun yaklaşımının özgün yanlarını araştırmaktır. Bu çerçevede çalışmanın kapsamını Benhabib'in düşünsel anlamda beslediği düşünürler ve onlara yönelik eleştirel değerlendirmeleri ve söz konusu değerlendirmeler üzerine inşa ettiği insan hakları anlayışı oluşturmaktadır.

Benhabib'in insan hakları anlayışının önemi son yıllarda uluslararası göç ve toplumsal hareketlere yönelik devletlerin güvenlik odaklı refleksleri nedeniyle işlevsizleşen insan haklarını yeni bir temelde gerekçelendirmesinden kaynaklanmaktadır. Benhabib, günümüzde Arendtçi anlamda toplumun dışında bırakılan milyonlarca yersiz yurtsuzun temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesi ve çoğulcu demokrasinin işlerlik kazanabilmesi için insan haklarına müzakereye dayalı yeni bir çerçeve çizmektedir.

Anahtar Sözcükler: Benhabib, iletişim özgürlüğü, haklara sahip olma hakkı, demokratik yinelemeler

SEYLA BENHABIB'S PERCEPTIVE OF HUMAN RIGHTS BASED ON FREEDOM OF EXPRESSION

ABSTRACT

Despite the improvements in international human rights law, the inability of millions of people to benefit from fundamental rights and freedoms in the 20th and 21st centuries has led to the emergence of debates on what human rights are and how they should be protected and has improved alternative discourses about human rights. One of these alternative schools is deliberative discourse and one of its representatives is Seyla Benhabib.

The aim of this study is to discuss Benhabib's understanding of human rights. Accordingly, in this study, it will be tried to answer the question of how Benhabib constructs human rights. In this context, the scope of the study consists of the thinkers that Benhabib benefit while developing her perceptive of human rights, Benhabib's critical evaluations of them and her perceptive of human rights that she built on these evaluations.

The importance of Benhabib's perceptive of human rights stems from the fact that she justifies human rights on a new basis, which has become dysfunctional due to the security-oriented reflexes of states towards international migration and social movements in recent years. The importance of this study stems from this. Benhabib draws a new framework based on deliberation on human rights so that millions of homeless people who are excluded from society in the Arendtian sense can benefit from fundamental rights and freedoms and pluralist democracy can be functional.

Key Words: Benhabib, freedom of expression, The right to have rights, democratic iterations

* İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu.
E-Posta: emrekucuksahin94@hotmail.com, DOI: 0000-0001-5772-1253

Makalenin geliş tarihi: 01.08.2023
Makalenin kabul tarihi: 25.10.2023

Submission Date: 01 August 2023
Approval Date: 25 October 2023

Giriş

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte aidiyetlerin çeşitlenmesi, uluslararası göçlerin artması ve kimliğe dayalı hak arama taleplerinin yükselişe geçmesi sonucunda ulus devlet anlayışının yıprandığı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Ulus devletin uluslararası göç ve kimliğe dayalı hak taleplerini karşılamada yetersiz kalmasına rağmen sınır politikası ve vatandaşlık konusunda etkisini sürdürmesi milyonlarca sığınmacının temel hak ve özgürlüklerden yararlanamadığı bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle uluslararası insan hakları hukukunda somutlaşan insan hakları anlayışının insanların hak ve özgürlüklerinin korunmasında yetersiz kaldığını öne sürülmektedir. Özellikle insan haklarının doğal hukuka ve doğal haklara dayanarak gerekçelendirilmesinin yeterli olmadığı düşüncesi alternatif insan hakları okullarının doğmasına kapı aralamıştır.

Bu okullardan biri olan müzakereci (deliberative) okula göre insan hakları, ancak dünyadaki herkesin insan haklarının insanlık için en iyi standartlar olduğuna ve bu nedenle benimsenmesi gerektiğine ikna olması durumunda gerçekleşecektir. Bu çerçevede müzakereci okul insan haklarının ne olduğundan çok nasıl gerekçelendirilmesi gerektiğine odaklanmakta ve insan haklarının gerekçelendirilmesinde müzakere sürecini ön plana çıkarmaktadır. Müzakereci okula göre insan haklarının gerçekleştirilmesi ancak belirli bir siyasi eylem biçimi aracılığıyla liberal, demokratik ve adil süreçler sonucunda mümkün olacaktır.¹

Müzakereci okulun temsilcilerinden biri olan Seyla Benhabib insan haklarını müzakere sürecinin olmazsa olmazı olan söylem etiği ve iletişim özgürlüğü ile gerekçelendirerek kendi insan hakları anlayışını geliştirmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Kant, Arendt ve Rawls'un kavram setlerini eleştirel bir biçimde ele almış, ardından kendi kavram setlerini üreterek biz ve öteki, politik üyelik ve özbelirlenim ile evrensel hak talepleri arasındaki çelişkiler çerçevesinde kendi insan hakları anlayışını üretmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan Benhabib'in insan hakları anlayışının önemi, son yıllarda uluslararası göç ve toplumsal hareketlere yönelik devletlerin güvenlik odaklı refleksleri nedeniyle işlevsizleşen insan haklarını yeni bir temelde gerekçelendirmesinden kaynaklanmaktadır. Benhabib, günümüzde Arendtçi anlamda toplumun dışında bırakılan milyonlarca yersiz yurtsuzun temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesi ve çoğulcu demokrasinin işlerlik

¹ Marie-Bénédicte Dembour, "What Are Human Rights? Four Schools of Thought", *Human Rights Quarterly* 32, no 1(2010):1-20.

kazanabilmesi için insan haklarına müzakereye dayalı yeni bir çerçeve çizmektedir.

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı Benhabib'in alternatif insan hakları anlayışını değerlendirmektir. Çalışmanın temel hipotezi ise Benhabib'in insan hakları anlayışının ötekinin nasıl konumlandırıldığından hareketle müzakere alanında iletişim özgürlüğüne dayanan bir insan hakları modeli olduğudur. Bu bağlamda çalışmada, Benhabib'in insan hakları anlayışını nasıl kurguladığı sorusuna cevap üretilmeye çalışılmıştır. Bunun için çalışmada Benhabib'in insan hakları anlayışına kaynaklık ettiği düşünülen Kant, Arendt ve Rawls gibi düşünürlerden oluşan düşünsel bağlam ve kavramlar kullanılmıştır.

Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dahil dört bölümden oluşmakta olup ilk bölümde Benhabib'in insan hakları anlayışına kaynaklık eden düşünsel bağlam ele alınmıştır. Bu kapsamda Benhabib'in konukseverlik ve kozmopolitizm kavramları bağlamında Kant'a, haklara sahip olma hakkı bağlamında Arendt'e ve insan haklarına ilişkin görüşleri çerçevesinde Rawls'a yönelik eleştirileri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Benhabib'in insan hakları anlayışı, kullandığı kavram setleri ile açıklanmıştır. Çalışmada çoğunlukla Benhabib'in eserleri kaynak olarak kullanılmış olup gerekli durumlarda konuya ilişkin ilgili metinler de incelenmiştir.

1. Benhabib'in İnsan Hakları Düşüncesinin Düşünsel Bağlamı

A. Kant: Konukseverlik ve Kozmopolit Hak

Benhabib'in insan haklarına ilişkin görüşlerinin temelinde bulunan kavramlardan biri "politik üyeliğin sınırlarıdır." Ona göre politik üyelik ülke içinde politik mekanizmalara katılım ve erişim gibi olgulara dayanmakta olup modern ulus devlette söz konusu olgular vatandaşlığa ait kılınmıştır.² Dolayısıyla yalnız vatandaşlığa sahip olan kişilerin kullandığı ayrıcalıklardır. Benhabib, var olan sistemin günümüzde yetersiz kaldığını belirterek yeni bir üyelik biçimi tanımlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Kant'ın konukseverlik ve kozmopolit hak kavramlarını ele alarak insan haklarına ilişkin ilkelerini oluşturmaktadır.

Kant "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme" başlıklı metninde ebedi barışın nihai koşullarını şu şekilde sıralamaktadır: "1) Her devletin esas teşkilatı cumhuriyetçi olmalıdır. 2) Devletler hukuku hür devletlerden kurulu bir

² Seyla Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, çeviren. Berna Akkıyal, İstanbul:İletişim, 2016, 11.

federasyona dayanmalıdır. 3) Dünya vatandaşlığı hukuku, evrensel bir misafirlik şartları ile sınırlandırılmalıdır.”³

Kant ebedi barış için öne sürdüğü ilk maddede her devletin teşkilatının cumhuriyete dayanması gerektiğini öne sürmektedir. Kant'a göre cumhuriyetçi teşkilata sahip bir devlette vatandaşlar, insan oldukları için hürriyete sahip olmalı, tek ve müşterek bir kanun koyucuya bağlı ve eşit olmaları gerekmektedir. Kant bu koşullar altında savaş ilanına vatandaşların oyları ile karar verileceğini, vatandaşların savaşın neden olacağı olumsuzlukların farkında olarak karar vereceklerini vurgulamaktadır.⁴

Kant ebedi barış için öne sürdüğü üçüncü maddede ise dünya vatandaşlığı hukukunu kurup evrensel konukseverlik şartları ile sınırlandırmaktadır. Kant, üçüncü madde geçen misafirlik kavramını ise şu şekilde açıklamaktadır:

Misafirlikten kastedilen, her yabancıya geldiği memlekette düşmanca muamele görmemesi hakkıdır. Yabancıya hayatını tehlikeye koymamak şartıyla, kendisinin ülkeye girmemesi istenebilir; ama bulunduğu yerde huzuru bozmadıkça, ona karşı da düşmanca davranılmaz. Burada yabancıya bir aile ocağına kabulü bahis konusu değildir; böyle olması için, yabancıya bir süre için ocağın konuğu olarak kabul edilmesini cömertçe sağlayacak özel anlaşmalara ihtiyaç vardır. Burada yalnız ziyaret hakkı veya bütün insanların yeryüzünün ortak sahipleri olmaları bakımından, birbirlerinin toplumlarına kabul edilmelerini isteme hakkı bahis konusudur.⁵

Söz konusu metinden anlaşıldığı üzere Kant insanların yeryüzünün ortak sahibi olduğunu, bu nedenle birbirlerinin toplumlarına kabul edilmelerini isteme hakkına sahip olduklarını ancak yabancıya geldiği ülkenin, yabancıya hayatını tehlikeye atmamak şartıyla, yabancıya düşmanca davranmadan ülkeye girmemesini isteyebileceğini belirtmektedir. Öte yandan, yabancıya geldiği ülkede bir aile ocağına sürekli kabulünü mümkün görmemekte, bir süre için ocağın konuğu olmasını sağlayacak özel anlaşmalara ihtiyaç olacağını altını çizmektedir. Bu çerçevede Kant yabancıların kısa süreli ziyaretleri ile ülkede sürekli kalmaları arasında bir ayrıma gitmekte, sürekli kalmaları için ülkenin yabancıya imtiyaz vereceği özel anlaşmaların olması gerektiğini

³ Immanuel Kant, *Ebedi Barış Üzerine*, çeviren. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960, 18-28.

⁴ Kant, *Ebedi Barış Üzerine*, 18-19.

⁵ Kant, *Ebedi Barış Üzerine*, 26

belirtmektedir. Ayrıca misafirliği, siyasi otoritenin izni ve sınırlı ziyaret hakkı ile sınırlayarak hem ev sahibini sömürgeciliğe karşı korumayı hem de tehlikede bulunan kişilere sığınma hakkı vererek kişilerin güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir.

Benhabib, Kant'ın ebedi barış için sıraladığı koşullardan üçüncüsüne odaklanarak sürekli misafir olma ile ziyaret hakkı arasında yaptığı ayrımı dikkat çekmektedir. Ona göre, tüm insanların birleşmesi ve yeryüzünün ortak mülkiyete tabi olması kozmopolit hakka sağlam bir dayanak sunmamaktadır.⁶ Buna ek olarak Kant'ın misafirliği koşullu olduğu için yabancıya ya da ötekiye karşı ahlaki yükümlülüğün nasıl yorumlanacağı belirsizdir. Bu belirsizlik nedeniyle ötekinin kabul ya da reddedilmesi yasal sonuçlara bağlanmamıştır. Ayrıca ötekinin hayatının tehlikede olması misafirperverlikle yükümlü toplumun ötekiye neden rıza göstermesi gerektiğine dair yeterli bir gerekçe değildir. Bu bağlamda Benhabib, Kant'ın misafirlik kavramını yetersiz görmektedir. Çünkü egemen devletlerin çıkarlarına uydurmak için ötekinin hayatının tehlikede olma durumunu sınırlı yorumlayarak mülteci ve sığınmacıları sözde güvenli üçüncü ülkelere gönderebileceğini vurgulamaktadır.⁷

Benhabib'in konukseverlik kavramı üzerinden Kant'a yönelik bir diğer eleştirisi, onun mülkiyet ilişkileri üzerine düşüncelerine ilişkindir. Benhabib'e göre Kant, yeryüzünün sınırlı olmasından dolayı var olan kaynakların birlikte kullanılması için kamusal bir birleşme hakkını temellendirmek istemektedir. Ancak dünyanın tüm insanlığın ortak mülkiyetine açık olduğu fikri, topluluklar arasında tarihsel olarak süregiden mülkiyet ilişkilerini göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Ona göre toprak bir kez mülkiyet altına girmişse, diğerlerinin o mülkiyet üzerinde hak talebinde bulunma hakkı ortadan kalkmaktadır.⁸ Ayrıca Benhabib, Kant dünya vatandaşlığını ziyaret hakkı ile sınırladığı için dünyanın insanlığın ortak malı olduğu fikrinin kozmopolit hakkı temellendirmekte yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Çünkü Benhabib'e göre, Kant'ın öngördüğü şekilde insanlarla temas etme zorunluluğu insanlara birbirlerine saygılı davranma yükümlülüğü getirmemektedir.⁹

Kant ebedi barış düşüncesi için gerekli gördüğü nihai koşullarda cumhuriyete dayalı ulus devletlerin varlığını gerekli görmektedir. Bu çerçevede bireylerin cumhuriyetlerin vatandaşı olduğu, dolayısıyla sürekli misafirlik hakkının cumhuriyetçi otoritenin kararına bırakıldığı bir yapı tasarlanmaktadır.

⁶ Zeynep Savaşçın, "Kant ve Benhabib'de Kozmopolit Hak: Bir Yurttaşlık Zemini Olarak İnsan Hakları" *Cogito*, no 102 (2021):103.

⁷ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 45-46.

⁸ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 40-41.

⁹ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 43-44.

Öte yandan, devlet egemenliğini aşılması mümkün olmayan engel olarak gördüğü için devleti dünya vatandaşlığı ile uzlaştırmaya çalışmakta, bunu devletlerden oluşan federatif yapı ile kurmaya çalışmaktadır.¹⁰ Bununla birlikte Kant “insan, tebaa, vatandaş; özgürlük, eşitlik, özerklik” olarak hakları üç alanda tasnif ederken yalnız vatandaş olan bireyleri hesaba katmakta, söz konusu hakları yabancılar için düşünmemektedir. Bu bağlamda yabancıları, yalnız ziyaret hakkı çerçevesinde karşılaşılabilecek kişiler olarak değerlendirmektedir.¹¹

Benhabib, söz konusu tavrın, evrenselcilik ile cumhuriyetçilik arasındaki çelişkiye neden olduğunu iddia ederek söz konusu çelişkiyi “demokratik meşruluk paradoksu” olarak nitelendirmektedir. Benhabib, günümüzde kozmopolitizmin Kant'ın vatandaşlıkla ilişkilendirdiği haklara sahip olmakla mümkün olduğunu, dolayısıyla sürekli misafirlik ile ziyaret hakkı arasındaki ayrımın artık kabul edilemeyeceğini, çünkü yabancılar yönelik ahlaki ödevlerin devlet merkezli sistemi aştığını, evrensel insan hakları talepleri ile ulusal kimlik ve kültürler arasındaki gerilimin demokratik meşruluk için kurucu bir role sahip olduğunu, bu çerçevede yabancılar üyeliğinin “insan hakkı” olarak anlaşılmasını gerektiğini, bu sayede devletin egemenliği ve evrensel insan haklarının birbirini içselleştireceğini ve demokratik meşruluk paradoksunun yumuşayacağını belirtmektedir.¹²

B. Arendt: Haklara Sahip Olma Hakkı

Benhabib insan haklarına ilişkin argümanlarının temelinde bulunan diğer düşünür Arendt'tir. Benhabib, Arendt'in haklara sahip olma hakkı kavramını merkeze alarak Arendt eleştirisi yapmakta ve bu eleştiri üzerinden yürüttüğü tartışma kendi insan hakları düşüncesinin sacayağını oluşturmaktadır.

Arendt “haklara sahip olma hakkı” kavramı çerçevesinde Fransız Devrimi'nden doğan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinin insan hakları anlayışını eleştirmektedir. Arendt'e göre Bildirge, yasanın kaynağının insan olduğunu ve insanın her türlü vesayetten özgürleşerek reşit olduğunu ilan etmesi bakımından bir dönüm noktasıdır. Bununla birlikte Arendt, Bildirge'den

¹⁰ Jürgen Habermas, “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, çeviren. İlknur Aka., İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2012, 85

¹¹ Saim Şallı, “Barış Düzeni, Dünya Vatandaşlığı ve Ötekiler: Modern Kozmopolitizm Düşüncesinin Temelleri Üzerine Bir İnceleme” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, no 12 (2018):104-105.

¹² Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 47-56.

doğın insan hakları anlayışında insanın bir yandan soyutlaştırılarak her türlü otoriteden kurtulmuş bir şekilde tasvir edildiği; diğer yandan ise bir halkın unsuruna dönüştürüldüğünü, bu durumun insan haklarına içkin bir paradoksa neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda Arendt'e göre insan hakları ile ulusal bağımsızlık iç içe geçmiş, insan hakları yalnız egemen ulusların yararlanabileceği haklara dönüşmüştür.¹³ Nitekim iki savaş arası dönemde, çok uluslu imparatorlukların dağılmasıyla birlikte hiçbir yere kabul edilmeyen ve asimile olamayan "azınlıklar" adı altında bir milliyetler grubu yaratılmış ve çok uluslu imparatorlukların ardından kurulan ulus devletlere bu grup için özel düzenlemeler yapma yükümlülüğü getirilmiştir.¹⁴ Ancak bu süreçte azınlık tanımı muğlak bırakılmış ve haklarının korunmasında bir standart oluşturulmamıştır.¹⁵ Bu durum hakların ulusallaşmasına ve ulus devlet içindeki azınlıkların haklarının tehlikeye girmesine neden olmuştur. Arendt'e göre bu anlayış, insan haklarının ulus devlet temelli şekillenmesi anlamına gelmektedir. İnsan hakları her ne kadar bütün siyasi yönetimlerden bağımsız olarak "devredilemez" görülse de insanlar siyasi yönetimden yoksun kaldıklarında onları ve haklarını koruyacak hiçbir otorite kalmadığını görmüştür. Bu bağlamda ulusal hakları yitirmek insan haklarını yitirmekle eşdeğer hale gelmiştir. Dolayısıyla insan haklarının insan doğasından kaynaklandığı iddia edilen devredilemez niteliği zarar görmüştür.¹⁶

Arendt, yukarıda özetlenen argümanları çerçevesinde hakların ulusun içinde doğduğunu, bu nedenle insan haklarının ancak bir ulus devlete sahip topluluğun üyesi olduğunda korunabileceğinin altını çizmekte ve böylece insan haklarından yararlanabilmenin koşulunun topluluk üyesi olabilmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Arendt, yurtsuz ve devletsiz kalan insanların insan haklarından yararlanabilmeleri için "haklara sahip olma hakkını" öne sürmektedir. Ona göre haklara sahip olma hakkı, kişinin bir ulus devlete sahip politik bir topluluğun üyesi olmasını garanti altına almakta ve kişinin eylemlerine ve görüşlerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşamasını sağlamaktadır.¹⁷

Benhabib, Arendt'in insan haklarını ulusla eşitlenen haklar bütünü şeklindeki tanımlamasını ve totalitarizm eleştirisini sahiplenirken yabancıyı devletsizleştiren cumhuriyetçi eğilimini yetersiz bulur. Ona göre ulusal veya

¹³ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları:Emperyalizm* çeviren. Bahadır Sina Şener, İstanbul:İletişim, 2014, 293-296.

¹⁴ Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları:Emperyalizm*, 261.

¹⁵ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 63.

¹⁶ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 295-296.

¹⁷ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 304.

ahlaki hiçbir norm yabancınn “eşitlikçi karşılıklılık” talebini ortadan kaldıramayacaktır. Arendt'in vatandaşlıktan çıkarma pratiğini tüm hakların yitimi olarak kabul edilmesi, yabancılara yeni devlet kurmaktan başka bir çare bırakmamaktadır. Bu ise vatandaşlar ile vatandaş olmayanlar arasındaki ikili yeniden üretecektir¹⁸

Benhabib, Arendt'in haklara sahip olma hakkı kavramına birkaç noktada müdahale etmektedir. İlk olarak haklara sahip olma hakkının anlamını tartışmaya açmakta ve onun dar bir biçimde “siyasi bir topluluğun üyesi olma hakkı” ile özdeşleştirilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre haklara sahip olma hakkı, her insanın hukuki bir kişi olarak herkesle eşit derecede korumayı hak eden ahlaki bir varlık olarak kabul görme talebidir. Benhabib, haklara sahip olma hakkını bu şekilde formüle ederek haklara dair söylem kuramını benimsemiş olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Benhabib, hakkı “normatif bakımdan neyin geçerli ve değerli sayılması gerektiğini belirleyen öznelerarası bir talep” olarak tanımlayarak yurttaşları hukuki-politik düzen ile değil, birbirleriyle ilişkilendirir. Bu bağlamda yurttaşlığı hukuki bir statünün ötesinde, kozmopolit bir yurttaşlık olarak düşünebilme imkanı yaratır.²⁰

8

Benhabib daha sonra haklara sahip olma hakkını ifade olarak analiz etmeye girişmektedir. Ona göre kavramda geçen hak kavramları birbirinden farklı anlamlar barındırmaktadır. “Haklara” ifadesi insanlığın kendisine atıfta bulunarak insanlardan oluşan bir gruba üye olma durumuna referans vermektedir. Bu çerçevede hak terimi “*tüm insanlara bir topluluğun mensubu ve bu topluluğun korunması altında bulunmaya hak kazanmış kişiler olarak muamele görme*” hakkını işaret etmektedir. Bir başka deyişle topluluğun üyesi olarak karşılıklı hak ve yükümlülükleri, yani vatandaşlık haklarını ortaya koymaktadır. “Hakkı ifadesi ise insanın diğer insanlarla eşit bir şekilde bir topluluğa üye olmasını güvence altına almaktadır. Benhabib kavramı aşağıdaki örnekle açıklayıcı bir şekilde formüle etmektedir:

‘A eylemini yapmak ya da yapmamak için talepte bulunuyorum; sizin yükümlülüğünüz ise, benim A eylemini yapmam ya da yapmamam konusunda engelleyici bir tutum takınmamaktır.’²¹

¹⁸ Esin Hamdi Dinçer, “Benhabib ve Balibar’ın Eleştirel Yaklaşımları Ekseninde Yabancınn Haklara Sahip Olma Hakkı” *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no 38 (2021): 360-361.

¹⁹ Seyla Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet Zor Zamanlarda İnsan Hakları*, çeviren. Barış Yıldırım, İstanbul:Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, 93.

²⁰ Zeynep Savaşçın, “Kant ve Benhabib’de Kozmopolit Hak: Bir Yurttaşlık Zemini Olarak İnsan Hakları”, 109.

²¹ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 66.

Benhabib, sivil ve politik haklara ilişkin taleplerin bir topluluğun halihazırda üyesi bulunan kişileri belirli bir eylem doğrultusunda hareket edip etmeme konusunda yetkili kılacağını, söz konusu yetkilerin ise karşılıklı yükümlülükler yaratacağını belirtmektedir. Öte yandan, Benhabib'e göre Arendt'in haklara sahip olma hakkı kavramı Kant'ın misafirlik kavramında olduğu gibi bazı muğlak noktalar barındırmaktadır. Haklara sahip olma hakkı ifadesindeki "hak" teriminin ilk kullanımında "*hak sahibi bir kişi olarak tanınma talebiyle başvuru alan diğer kişi(ler) açık ve belirsiz bir kitledir.*" Dolayısıyla Arendt bir topluluğun üyesi olma talebine odaklanırken talebi karşılayacak kişileri "insanlık" olarak tanımlamış ve belirsiz bırakmıştır.²² Her ne kadar Arendt cumhuriyetçi fikirleri nedeniyle yabancıların politik üyeliğinin cumhuriyetçi düzen içinde belirleneceğini ileri sürmüş olsa da Benhabib'e göre bu durum cumhuriyetçi düzen içinde yaratılacak biz ve öteki antagonizmasını ortadan kaldıramayacaktır.

Benhabib, haklara sahip olma hakkı çerçevesinde Arendt'in gerekli gördüğü sınırları belirlenmiş yönetim biçimi anlayışını da değerlendirmektedir. Ona göre temsil, katılım ve müzakere için sınırlandırılmış topluluklar bir ihtiyaç olmakla birlikte söz konusu sınırlar bir grubu dışarıda bırakarak ötekileştirme veya sınır ötesinde saldırganlık eğilimi gösterme gibi tehlikeleri içinde barındırmaktadır. Benhabib, insan hakları beyannameleri ile devletlerin sınır kontrolü ve politik üyelik başvurusunda bulunanların nitelik ve niceliklerini izlemek konusundaki egemenlik iddialarının kendi içinde çelişki yarattığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede bir yandan demos'u gerekli görürken diğer yandan ötekileştirme tehlikesinin altını çizmektedir. Söz konusu çelişkiyi aşmak için belirli sınırlar içerisindeki egemenlik iddiası ile evrensel hak taleplerinin yeniden yapılandırılmasını öne sürmektedir.²³ Benhabib bunun için, yeni bir insan hakları anlayışı geliştirme çabasına girerken egemenlik ve evrensel hak talepleri arasındaki gerilimi aşmak için demokratik yinelemeler kavramını önermektedir.²⁴ Ancak öncesinde Benhabib'in insan hakları yaklaşımının sacayaklarından sonuncusu olan Rawls'a ilişkin değerlendirmelerini ele almak gerekmektedir.

²² Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 67.

²³ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 12,76.

²⁴ Seyla Benhabib, "Cosmopolitan Norms, Human Rights and Democratic Iterations", 2008, Erişim Tarihi: Temmuz 17, 2023, <https://www.brown.edu/Research/ppw/files/cosmopolitan%20norms,%20human%20Rights%20and%20democratic%20iterations2.doc>.

C. Rawls'da İnsan Hakları Fikri

Benhabib, insan hakları yaklaşımını geliştirirken Rawls'un topluma ilişkin görüşlerini tartışmakta ve Rawls'un üyeliğe açık olmayan liberal toplum modelini ve adalet merkezli uluslararası toplum kurgusunu eleştiriye tabi tutmaktadır.

Rawls adil bir toplumda toplumsal iş birliğinin yalnız eşit bireylerin uzlaşısıyla mümkün olacağını belirterek söz konusu uzlaşma için bir yöntem sunmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak bilgisizlik peçesi (veil of ignorance) kavramını kullanarak bireylerin rasyonel, eşit ve özgür olduğu, toplumdaki yerleri ve buna bağlı çıkarları hakkında bilgilerinin olmadığı bir müzakere ortamı tasarlamakta ve bu müzakere ortamına başlangıç durumu (original position) adını vermektedir. Ona göre başlangıç durumunda bireyler, toplumsal düzenin sağlanması için tam bir tarafsızlık içinde özgürlüklerin, gücün ve diğer birincil değerlerin adil dağıtımına adına gerekli adalet ilkeleri konusunda uzlaşmaya varacaktır.²⁵

Rawls'a göre müzakerecilerin başlangıç durumunda ulaşacağı adalet ilkelerinden birincisi temel özgürlüklerin eşitliği ve önceliğidir. Özgürlük ilkesi kapsamında her bireyin diğerleriyle benzer en geniş ve eşit temel özgürlüklere sahip olma hakkı vardır. Söz konusu ilke ile Rawls siyasal haklar ve özgürlükler ile sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için ekonomik refahın dağılımını düzenlemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Rawls, siyasal özgürlük (oy verme hakkı ve kamu görevi yapma hakkı), ifade özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü, vicdan özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü, kişi olarak hak sahibi olmak özgürlüğü, psikolojik baskıdan ve fiziksel saldırıdan korunma ve vücut bütünlüğünü koruma hakkı, mülkiyet hakkı ve keyfi olarak tutuklanmama ve yakalanmama özgürlüğünü vatandaşların temel özgürlükleri olarak görmekte ve herkesin eşit bir şekilde tüm özgürlüklerden yararlanması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁶

Rawls'a göre adil bir toplumsal yapı için toplumsal yapının bireyler üzerinde yarattığı dezavantajların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda müzakerecilerin başlangıç durumunda ulaşmasını öngördüğü ikinci ilkenin toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin düzenlenmesi olacağını belirtmektedir. Adaletin ikinci ilkesi adil fırsat eşitliği ve fark ilkesi (difference principle) olmak üzere iki alt ikiye sahip olup adil fırsat eşitliği toplumdaki tüm pozisyonların toplumdaki herkese açık olması, fark ilkesi ise sosyal ve ekonomik

²⁵ Mehmet Kocaoğlu, *John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*, Ankara:İmaj Yayınevi,2015, 36-38.

²⁶ Kocaoğlu, *John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*, 74-75.

eşitsizliklerin toplumdaki en dezavantajlılar lehine düzenlenmesi anlamına gelmektedir.²⁷

Rawls'un tasarladığı başlangıç durumu, geleneksel toplum sözleşmelerinde yer alan doğa durumunun karşılığıdır.²⁸ Dolayısıyla Rawls, özgürlük ilkesi çerçevesinde tanımladığı hak ve özgürlükleri de doğal haklar olarak ele almakta ve onları "evrensel erişimli bir hak kuramının parçası" haline getirmektedir.²⁹ Ancak daha sonra Siyasal Liberalizm adlı eserinde evrensellik iddiasından uzaklaşarak liberal toplumlara odaklanmış ve çoğulcu bir toplumda istikrarlı demokratik bir yapının nasıl kurulabileceğini ele almıştır. Bu çerçevede hak ve özgürlükler konusunda siyasi kültürü öne çıkararak temel değerlerin adil kurumlara bağlı olarak gelişen toplumsal yaşamın sonucunda ortaya çıkacağını belirtmektedir. Bu bağlamda daha önce öne sürdüğü evrensel hak düşüncesinden vazgeçerek başlangıç durumunda ulaşılan adalet ilkelerinin kurumları eşitlik, temel haklar ve özgürlükler açısından düzenleyeceğini ve kurumsal güvence sağlayacağını, söz konusu ilkelerin ise yalnız liberal toplumların adalet anlayışını temsil ettiğini belirtmektedir.³⁰

Rawls Halkların Yasası adlı eserinde İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren uluslararası hukukun insan haklarının da etkisiyle hükümetlerin savaşa ve ülke içi sınırsız güçlerinin kısıtlanması konusunda aşama kaydettiğini, devletlerin savaşa girme hakkının savunma koşuluna bağlandığını, bu durumun devletin egemenlik yetkilerinin yeniden formüle edilmesini gerektirdiğini belirtmektedir. Bunun için halklar ve devletler arasında bir ayrıma gitmekte³¹ ve toplumları makûl (reasonable) liberal halklar, düzgün halklar, yasatanımsız devletler, zorluk içindeki toplumlar ve iyiliksever mutlakiyetçiler olmak üzere beş kategoriye ayırmaktadır. Rawls'a göre liberal halklar ve liberal olmayan ancak düzgün halklar iyi düzenlenmiş, diğer halklar ise kendilerine özgü nedenlerden dolayı iyi düzenlenmemiştir.³² Bununla birlikte Rawls'a göre "liberal anayasal demokratik bir rejimde vatandaşların sahip oldukları hakların uygun bir alt grubu" olarak insan hakları, Halkların Yasasının bir gerçeği olup

²⁷ Kocaoğlu, *John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*, 80.

²⁸ Paul Ricoeur, 'On John Rawls' A theory of justice: Is a pure procedural theory of justice possible?', içinde Henry S. Richardson (eds), *Development and Main Outlines of Rawls's Theory of Justice* (Garland Publishing 1999) 134

²⁹ Özlem Denli, "Evrenselcilikten Vazgeçiş: John Rawls'un İnsan Hakları Kavrayışının Dönüşümü", *Journal of Turkish Studies* 13, no 30(2018), 130.

³⁰ John Rawls, *Siyasi Liberalizm*, çeviren. Mehmet Fevzi Bilgi, İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2007, 52.

³¹ John Rawls, *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, çeviren. Gül Evrin, İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2006, 27-29.

³² Rawls, *Halkların Yasası*, 2.

yerel olarak desteklenip desteklenmemesinden bağımsız olarak bütün toplumlar için geçerli ve bağlayıcıdır.³³

Rawls'a göre insan hakları savaş nedenleri ve biçimi ile rejimin iç özerkliğini sınırlayarak Halkların Yasasında özel bir rol oynamaktadır. İnsan hakları anlayışının güçlenmesi ile savaşlar hükümetin kabul edilebilir aracı olmaktan çıkmış ve hükümetler ülke sınırları içinde sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda Rawls, insan haklarını anayasal haklardan ya da vatandaşlık haklarından ayırmaktadır. Ona göre insan hakları toplumsal ve siyasal kurumların düzgün kalabilmeleri için gereklidir. Bu açıdan insan hakları üç temel role sahiptir:

1. Bunların yerine getirilmesi toplumun siyasal kurumlarının ve yasal düzeninin düzgün olabilmesi için gerekli bir koşuldur. 2. Bunların yerine getirilmesi başka halkların, örneğin diplomatik ve ekonomik yaptırımlar uygulayarak ya da daha vahim durumlarda askeri güç kullanarak haklı nedenlerle zor kullanmaları gereğini ortadan kaldırır. 3. Halklar arasındaki çoğulculuğa bir sınır getirir.³⁴

Öte yandan Rawls, insan hakları bağlamında uluslararası göçe olumsuz bakmaktadır. Ona göre hükümetin önemli rollerinden birinin halkın kendi topraklarının ve ekolojik çevresinin bütünlüğünü korumak olduğunu, halkların kendi topraklarını ve doğal kaynaklarını tüketerek başka ülkelere izinsiz göç edemeyeceklerini belirtmektedir. Rawls'a göre sınırlar tarihsel açıdan keyfi olsa da sınırların rolü göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Dolayısıyla belirli bir toprak parçası üzerindeki halkların başka halkların topraklarına izinsiz göç ederek kaynakları tüketmeleri engellenmelidir.³⁵

Rawls'un uluslararası göçe karşı çıkışının bir diğer nedeni demokratik toplumların tamamlanmış ve kapalı bir sistem olduğu düşüncesidir. Ona göre demokratik toplumlar kendi kendine yetebilen bir sistem olarak insan yaşamının bütün temel amaçları için gerekli imkana sahiptir. Ayrıca demokratik toplumlara girmenin tek yolu doğum, söz konusu toplumlardan ayrılmanın tek yolu ise ölümdür. Bu nedenle Rawls, bireyin zihinsel gelişimini tamamlamasının ardından topluma "bir birliğe girdiği akıl çağında girmediğini, bir hayat sürecektir" şeklinde ifade ettiğini belirtmektedir.³⁶

Benhabib, ilk olarak Rawls'un kendisine ve çevresine kayıtsız ve tarafsız bireyleri tasarladığı başlangıç durumunu ve demokratik toplumların kendine

³³ Rawls, *Halkların Yasası*, 86-87.

³⁴ Rawls, *Halkların Yasası*, 86.

³⁵ Rawls, *Halkların Yasası*, 40.

³⁶ Rawls, *Siyasi Liberalizm*, 85-86.

yeten kapalı toplumlar olduğu fikrini eleştirel bir şekilde ele almaktadır. Benhabib, kapalı toplumun özgür yaşam anlayışına ters olduğunu, bireylerin kendi iyi anlayışları çerçevesinde diğer toplumlardaki toplumsal gruplarla bir araya gelmek isteyebileceğini, ayrıca toplumların ortak iyi konusunda kendi içlerinde “derin politik birlik” içinde olmadığını, bu bağlamda Rawls’ın farklı düşünceleri ihmal ettiğini belirtmektedir.³⁷ Bununla birlikte Benhabib, toplumların kapalı olduğu fikrinin, demos’un içinde farklı etnik kimlikleri yok saydığını ve kültürel, etnik ve dini farklılıkların temsilini zorlaştırdığını vurgulamaktadır.³⁸

Benhabib, Rawls’un kapalı toplum varsayımını göçe ilişkin görüşleri üzerinden de eleştiriye tabi tutmaktadır. Benhabib’e göre Rawls toplumları göçe kapalı ve sınırları mutlak olarak kabul eden perspektifini ekonomik gerekçeleri dikkate almadan oluşturmaktadır. Oysa maddi ve beşerî kaynakların sınırlardan geçerek özgürce hareket etmeleri liberal toplumların temeli olan serbest pazar ekonomisi için gereklidir. Keza göçmenlerin ekonomiye olumlu katkı sunduğu yönündeki ampirik çalışmalar da mevcuttur.³⁹ (Benhabib, 2016, s. 98).

Benhabib, Rawls’un göçe ilişkin görüşlerinin temelinde yer alan bir diğer hususun göçmenlerin göç ettikleri toplumlara asla entegre edilemeyeceği ve toplumun siyasal kültürüne zarar vereceği fikri olduğunu, oysa 19. yüzyılda Paris’e ve Londra’ya göç eden liberal ve sosyalist göçmenlerin göç ettikleri toplumun siyasal kültüre katkı sunduğunu, benzer şekilde Amerikan politik kültüründe İrlandalı, İtalyan, Polonyalı ve Yahudi pek çok göçmen topluluğun katkısı bulunduğu belirtmektedir. Dolayısıyla Benhabib, göçmenlerin göç ettikleri toplumun siyasi kültürüne zarar vermenin ötesinde katkı sunabildiklerini vurgulayarak Rawls’un göçe ilişkin görüşlerine karşı çıkmaktadır.⁴⁰

Benhabib, Rawls’a yönelik eleştirilerin bir diğer boyutunu onun insan hakları yaklaşımı oluşturmaktadır. Benhabib’e göre Rawls, insan haklarını “bütün halklar için, düzenli politik kurumlardan oluşan asgari bir standart” olarak daraltmakta, vicdan hürriyetini ve özyönetim hakkını arka planda bırakmakta ve bir topluma dahil olmayan yurtsuzları ve devletsizleri göz ardı etmektedir. Dolayısıyla dar bir insan hakları perspektifi ortaya koymaktadır.⁴¹

³⁷ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 94-96.

³⁸ Yasin Kiriş, *Çağdaş Demokratik Teoride Öteki ve Çoğulculuk: Seyla Benhabib Üzerine Bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 55.

³⁹ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 98.

⁴⁰ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 99-100.

⁴¹ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 123-124.

II. Benhabib'in İnsan Hakları Yaklaşımı

A. İnsan Haklarının Kurucu Unsuru Olarak Söylem Etiği

Benhabib, bir önceki bölümde belirtildiği üzere Kant, Arendt ve Rawls'a ilişkin eleştirel yaklaşımlarından yola çıkarak yeni bir insan hakları anlayışı geliştirmektedir. Benhabib'e göre liberal hukuk düzenine uyumlu olarak yönetilen ulus devletler insanları "halklar" olarak adlandırarak insanlığın düşünümsel boyutunu gözardı etmekte, demokratik çoğulculuğu bir kenara bırakarak ulusal güvenliği esas alan bir söylem tercih etmektedirler. Bu durum göçmenler ve mülteciler gibi grupların hak taleplerini görünmez kılmaktadır.⁴²

Benhabib, söylem etiğine dayandırdığı insan hakları anlayışı ile yaşam ve özgürlük haklarını mülkiyet haklarına indirgiyen ve bireyi ancak bu bağlamda hak taşıyıcısı olarak kabul eden hak anlayışını reddetmektedir.⁴³ Bu bağlamda ilk olarak insan haklarına yönelik evrenselci ahlaki gerekçelere değinmektedir. Ona göre söz konusu ahlaki gerekçeler insan haklarının benimsenmesi için yeterli değildir. Bu nedenle insan haklarının hukuki ve siyasi temelde gerekçelendirilmesinin şart olduğunu belirtmektedir. Bunun için evrenselci yaklaşımları özcü, adli ve gerekçelendirilen olarak ayırmakta ve insan hakları için gerekçelendirilen evrenselciliğin şart olduğunu iddia etmektedir. Benhabib'e göre gerekçelendirilen evrenselcilik, asgari olarak Aydınlanmanın mirası olan sorgulama ve araştırma prosedürlerine inanç; sonuç, tartışma ve veriler konusunda tarafsızlık, tutarlılık ve özdönüşümdür.⁴⁴

Benhabib'e göre insan haklarını gerekçelendirmek, ötekinin iletişim özgürlüğünü gerektirmektedir. Bu çerçevede "doğal veya sembolik bir dil konuşabilen" her insanın potansiyel olarak iletişim özgürlüğüne sahip olduğunu, insanın iletişim özgürlüğüyle müzakere içinde öne sürülen olguları anlama, kabul veya reddetme yeteneklerini kullanabildiğini belirtmektedir. Ona göre iletişim özgürlüğünün olmaması durumunda insan haklarının gerekçelendirilmesi mümkün olmayacaktır. Çünkü insan hakları "iletişim özgürlüğünü tatbik etmemizi güvenceye alan ahlaki ilkelerdir."⁴⁵

Benhabib, insan haklarını iletişim özgürlüğünü koruyan ahlaki formlar olarak yorumlamakta ve hukuk tarafından korunması gerektiğini belirtmektedir.

⁴² Esin Hamdi Dinçer, "Benhabib ve Balibar'ın Eleştirel Yaklaşımları Ekseninde Yabancı'nın Haklara Sahip Olma Hakkı" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no 38 (2021): 357.

⁴³ Esin Hamdi Dinçer, "Benhabib ve Balibar'ın Eleştirel Yaklaşımları Ekseninde Yabancı'nın Haklara Sahip Olma Hakkı", 358.

⁴⁴ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 94.

⁴⁵ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 99.

Bunun ancak bir toplumda başkaları tarafından ahlaki saygıyı hak eden ve hukuki güvenceye alınmış haklara sahip bir kişi olarak tanınmak anlamına gelen “haklara sahip olma hakkı” ile mümkün olacağını vurgulamaktadır.⁴⁶ Benhabib’e göre insanlar, haklara sahip olma hakkına ve iletişim özgürlüğüne aynı anda sahip olup gömülü olduğu sosyal uzam sayesinde haklara ilişkin akıl yürüterek faillik pratiği sunmaktadır:

Sadece ötekilerin, beni belli fiillerin başlatıcısı ve açıklama getirmek zorunda olduğum kimi kelimelerin sözcüsü olarak tanıdığı bir sosyal uzamın parçası olmayı umabildiğim için kendimi fail görebilirim. Ancak bu açıklama getirme süreci dahi, eylem hedeflerimi formüle etmeme müteakip değildir veya sonra gelmez. Kendimi fiiller eyleyen veya kelimeler dile getiren bir kişi görmemin şartı, ne yapmak istediğime dair ve söylemek istediğimi ifade etmek için nasıl doğru kelimeleri bulabileceğime dair kendime bir açıklama sunabilmemdir. Bu tür açıklamalar sunabilme kapasitesi, nezdinde edimlerimin bir şey başaracağı ve kelimelerimin belli anlamlara geleceği öteki veya ötekilerin bakış açısını içselleştirdiğimi varsayar. Ötekinin bakış açısını benimseyebilme yetisi, kişinin bir fail olarak –gerek eyleyici gerek bir anlatıcı olarak- kendisine dair tutarlı bir açıklama sunabilmesi açısından gereklidir.⁴⁷

Benhabib insan haklarına dair fail merkezli açıklamaların, failliğin ortak konuşma ve eylem bağlamlarına sosyal açıdan gömülü oluşunu soyutladığını ve hakların asli öznesi olarak yalıtılmış faile odaklandığını belirtmektedir. Oysa ona göre, iletişim özgürlüğüne sahip bir varlık olarak bireyin iletişim özgürlüğünü kullanabilmesi için onun sosyal uzama gömülü failliğine saygı gösterilmesi gerekmektedir. Söz konusu saygı, bireyin söz ve davranışlarıyla organize bir insan topluluğunun üyesi olduğunun kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bireyin insan topluluğuna üyesi olarak kabul edilmesini ise haklara sahip olma hakkı ile tanımlamaktadır.⁴⁸

Benhabib’e göre bireylerin birbirlerini haklara sahip olma hakkına sahip olarak görmeleri; siyasal mücadelelerden, toplumsal hareketlerden, ayrıca sınıf, cinsiyet, milliyet, etnik grup ve dini inanç sınırlarının içindeki veya ötesindeki öğrenme süreçleri sayesinde gerçekleşmektedir. Bu tür mücadelelerde edinilen ortak payda yaratma deneyimi insan haklarının sahip olduğu evrenselciliğe dayanak oluşturmaktadır. Çünkü Benhabib’e göre evrenselcilik “*ne bir*

⁴⁶ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 90.

⁴⁷ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 100.

⁴⁸ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 100.

gerçekliktir ne de dünyanın verili halinin betimi; o bir niyet, uğruna çabalamak gereken bir ahlaki hedeftir.”⁴⁹

Benhabib, insan haklarını söylem etiği içinde iletişim özgürlüğüne dayandırırken kendi yaklaşımını diğer yaklaşımlardan ayırmaktadır. Ona göre kendi yaklaşımında insan hakları karşılıklı etkileşim ve diyaloga dayanan bir pratiktir. Bu nedenle kendi deyimiyle söylem etiğine dayalı insan hakları fikri “doğal haklar kuramının metafiziğine saplanmamaktadır.” Bunun yanı sıra insan haklarını fail eksenli ele alan yaklaşımların bireyin failliğine bir başka bireyin neden saygı göstermek zorunda olduğunu açıklayamadığını, oysa iletişim özgürlüğü ile gerekçelendirdiği insan hakları anlayışının fail eksenli açıklamalardan ayrılarak karşılıklı ön kabule dayandığını belirtmektedir. Bu bağlamda Benhabib'in insan hakları anlayışında kişinin, karşısındakinin haklara sahip olma hakkını kabul etmesi aynı zamanda karşısındakinin de kişinin hak iddiasını tanınmasının koşulunu oluşturmaktadır.⁵⁰

Benhabib söylem etiği içinde iletişim özgürlüğüne dayandırdığı insan hakları yaklaşımında, insan haklarının özyönetim yapıları aracılığıyla kamusal özerkliğin uygulanması sonucunda elde edilen adli, anayasal yorumlar ve bağlamaştırmalar ile meşru varyasyonları olabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda özyönetim insan haklarının hukuki varyasyonları için gerekli olup özyönetimin olmadığı durumlarda insan haklarının içinin boşalacağını, dolayısıyla insan hakları ile demokratik biçimde kendi kaderini tayin etme hakkı arasında güçlü bir bağ olduğunun altını çizmektedir. Benhabib'e göre insan hakları ancak bu koşullar altında yasama süreçleri ile belirenebilecektir.⁵¹

Benhabib'in söylem etiği içinde iletişim özgürlüğü, konuşan ve eyleyen her bireyin saygı görmesine dayandığı için tüm insanlığı kapsayan evrenselci varsayıma sahiptir. Bu durum ulusal sınırları aşan bir gereklilik ortaya koyduğu için özbelirlenim hakkı ile çatışmaktadır. Benhabib söz konusu çatışmayı aşmak için demokratik yinelemeler kavramını öne çıkarmaktadır.

B. Demokratik Yineleme Kavramı

Benhabib'e göre liberal demokrasi, temsil araçları ile halkın egemenliğini sınırlayarak “özelci ve dışarıda bırakmaya dayalıdır.” Öte yandan liberal demokrasinin aksine insan hakları, bireylere yayılmacı ahlaki bir evrensellik sunmaktadır. Söz konusu çatışlık, aynı zamanda vatandaşlık

⁴⁹ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 102.

⁵⁰ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 102.

⁵¹ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 107.

temelinde eşitlik ile evrensel ahlaki eşitlik arasındaki karşıtlık anlamına gelmekte olup modern anayasal demokrasilerde birbirlerini sınırlandırarak, yeniden düzenleyerek ve anlamlandırarak uzlaştırılabilecekleri düşünülmektedir.⁵²

Benhabib'e göre vatandaşlık temelinde eşitlik ile evrensel ahlaki eşitliğe dayanan insan hakları arasındaki karşıtlık temel hakların somutlaştırılmasında gerilim unsuruna dönüşmektedir. Özellikle liberal demokrasilerde demos ile demos'un dışında kalan ötekilerin evrensel hak talepleri arasında gerilim doğurmaktadır. Benhabib söz konusu gerilimi aşmak için Derrida'nın yineleme (iteration) ve Rober Cover'ın tanımladığı ve Frank Michelman'ın geliştirdiği "jurisgenerative politics" kavramlarından türettiği demokratik yinelemeler kavramını kullanmaktadır.⁵³

Benhabib "jurisgenerative politics" kavramı ile anayasal normlar ile demokratik irade oluşumu arasındaki diyalektiği vurgulamaktadır: *"jurisgenerative politics, kendisini belirli yol gösterici norm ve ilkelere bağlı sayan demokratik bir halkın bunları yeniden benimsediği ve yeniden yorumladığı, böylece kendisini yasaların yalnızca öznesi değil, aynı zamanda yazarı olarak da gösteren yinelemeli eylemlere atıfta bulunur"*⁵⁴ Bu çerçevede demokratik siyaseti çevreleyen hak taleplerinin belirli koşullar altında demokratik çoğunluğun yasamaya yansıyan iradelerini aşabildiğini, öte yandan demokratik çoğunluğun hak taleplerini tartışma, itiraz, gözden geçirme ve reddetme yoluyla demokratik irade oluşturma sürecine dahil ettiğini belirterek fikrini doğal haklar ve hukuki pozitivizm öğretilerinden ayırtmaktadır. Derrida'nın yineleme kavramını ise hukuki, siyasi ve kültürel alanlarda kavramların yeniden anlamlandırılması sürecini müzakereci demokrasi içinde açıklamak amacıyla tercih etmektedir.⁵⁵

Benhabib, demokratik yineleme kavramı ile "yasal ve politik kurumlar ile sivil toplumda evrenselci hak iddialarının ve ilkelerinin tartışıldığı, bağlamsallaştırıldığı, başvurulduğu ve yürürlükten kaldırıldığı karmaşık kamusal tartışma, müzakere ve mübadele süreçlerini" kastetmektedir. Ona göre demokratik yinelemeler yasama, yargı ve yürütmenin güçlü kamu organlarında gerçekleşebileceği gibi sivil toplumda ve medyada da gerçekleşebilmektedir. Benhabib'e göre bir kavramın tekrar edilme süreci, kavramın yalnız ilk halinin kopyasının üretilmesinden ibaret değildir. Ona göre her yineleme bir

⁵² Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 28.

⁵³ Angelia Means, "The Rights of Others", *European Journal of Political Theory* 6, no 4 (2007), 406.

⁵⁴ Means, "The Rights of Others", 407.

⁵⁵ Means, "The Rights of Others", 407.

çeşitlenmedir. Bu bağlamda her yinelemede kavramın anlamı dönüşmekte ve zenginleşmektedir.⁵⁶

Söz konusu tanım çerçevesinde Benhabib, demokratik yinelemeler ile demos'un dışında kalan göçmen, mülteci ve sığınmacı gibi ötekiler ile eşit vatandaşlar arasındaki müzakere süreçlerini ele almaktadır. Bu doğrultuda demokratik yinelemeler olarak adlandırdığı müzakere süreçlerinde halkı normların nesnesi olmaktan çıkarıp öznesi yani yasa koyucu haline getirmektedir. Bu süreçte bireyler artık normları düşünerek müzakere eden öznelerdir. Demosun sınırları, ötekilik ve vatandaşlık temelinde eşit olanlar ve ötekiler arasındaki ayrım da demokratik yinelemeler içinde müzakereye açık olgulardır.⁵⁷

Benhabib, ötekilerin demos'a dahil edilmesine ilişkin yürütülen müzakere sürecinde hakların da kimlikler gibi anlatsal olarak yeniden inşa edildiğini belirtmektedir.⁵⁸ Bu çerçevede insan haklarının "yinelenecek" oluşturulduğunu ve her yineleme ile anlamın değişip dönüştüğünü ve zenginleştiğini iddia etmektedir. Benhabib'e göre hakların müzakere süreçlerinde yinelenmesi veya yeniden yorumlanması yalnız tekrarlama eyleminden ibaret değildir. Ona göre her yineleme eylemi ile olgunun özgün hali yeni ve farklı bağlamlara taşınarak yeniden anlamlandırılmaktadır. Bu sayede "esas olan" yeniden sahiplenilirken anlamı tekrar tekrar dönüştürülmektedir.⁵⁹ Bu süreçte Benhabib, vatandaş olan bireylerin yanı sıra ulusal ve uluslararası insan hakları örgütlerini, insan hakları gözlem kuruluşlarını ve küresel aktivistleri müzakerenin parçası yapmakta ve müzakereyi şu soruyla ilişkilendirmektedir: "*Bir halk olarak ahlaki, politik ve anayasal taahhütlerimiz ayrıca insan hakları anlaşmaları ve belgelerinden doğan uluslararası yükümlülüklerimiz ışığında, alacağımız hangi kolektif kararlar hem adil hem de meşru kabul edilebilir?*"⁶⁰

Söz konusu sorunun etrafında Benhabib, demokratik yinelemelerin anayasal ve kurumsal sorumluluklar ile eşit derecede bağlı olduğu insan hakları ve adalet taleplerini arasında aracı olacağını, evrenselci ahlaki ilkelerin varlığının insan hakları için yeterli olmadığını, yargıya konu edilebilecek şekilde somutlaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda insan haklarına

⁵⁶ Seyla Benhabib, 'Democratic Exclusions and Democratic Iterations: Dilemmas of 'Just Membership' and Prospects of Cosmopolitan Federalism' (2007) *European Journal of Political Theory* 6, no:4, (2007):454.

⁵⁷ Benhabib *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 28-30.

⁵⁸ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 215.

⁵⁹ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 187-188.

⁶⁰ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 196-197.

ilişkin sözleşmelerde yer alan ilkelerin her birinin hukuki normlar ile somutlaştırılması önermektedir. Öte yandan, demokratik yinelemelerin yalnız “hukuksal” olmadığını, Weberyen anlamda meşruiyetin normatif bileşeni olan söylem etiğinin üzerine inşa ederek siyasi meşruiyet kaynağı haline getirdiğini belirtmektedir.⁶¹

C. Politik Üyeliğin Dönüşümü

Benhabib söylem etiğine dayalı iletişim özgürlüğü ile gerekçelendirdiği insan hakları anlayışında karşılıklı diyalogun, yani müzakerenin gerçekleşeceği demos'un sınırlarını yeniden ele almaktadır. Bu kapsamda Benhabib ilk olarak demos'un sınırlarının neden yeniden düzenlenmesi gerektiğini açıklamaktadır. Ona göre küreselleşme sonucunda yerel ve ulusötesi aktörlerin ön plana çıkmasıyla ulus devlet tipolojisine sığmayan yeni vatandaşlık tipleri doğmuştur. Buna rağmen ulus devlet anlayışından doğan sınır ve vatandaşlık politikalarının devam ettirilmesi liberal demokrasiler içinde çelişkiye neden olmaktadır.⁶² Söz konusu çelişki aynı zamanda evrensel insan hakları talepleriyle özbelirlenim hakkı arasında da çatışmaya yol açmaktadır.⁶³ Nitekim bu durum, mevcut uluslararası insan hakları normlarına da yansımaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 13'üncü maddesinde bireylerin kendi ülkesi dahil herhangi bir ülkeden ayrılma ya da kendi ülkesine yeniden dönme hakkına sahip olduğu belirtilirken 21'inci maddesinde halkın iradesinin hükümet erkinin temeli olduğunun altı çizilerek özbelirlenim hakkı vurgulanmaktadır.⁶⁴ (Benhabib, 2013, s. 193).

Benhabib, özbelirlenim hakkı ile evrensel insan hakları arasındaki çelişkiyi aşmak adına demokratik yinelemeler kavramını kullanarak kozmopolit düzene dayanan yeni bir kamusal alan fikri ortaya atmaktadır. Bu çerçevede, Benhabib'e göre politik üyelik, haklara sahip olma hakkının, iletişim özgürlüğünün ve onların korunması için gereken insan haklarının yerine getirilmesine olanak sağladığı için bir insan hakkıdır. Politik üyeliğin evrensel insan hakkı olarak kabul edilmediği durumda Arendtçi anlamda yersiz yurtsuzlar insan haklarından mahrum kalmaktadır. Bu doğrultuda Benhabib, politik üyeliğin herkesin haklara sahip olma hakkından yararlanabileceği

⁶¹ Benhabib, "Democratic Exclusions and Democratic Iterations:Dilemmas of 'Just Membership' and Prospects of Cosmopolitan Federalism", 455.

⁶² Seyla Benhabib, "Transformations of Citizenship: The Case of Contemporary Europe", *Government and Opposition* 37, no:4(2002):441.

⁶³ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, 12.

⁶⁴ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet* 193.

düzye genişletilmesini önermektedir.⁶⁵ Bunun için politik üyeliği söylem etiğine dayandırarak yeniden kurgulamaktadır. Ona göre birey, bir devletin üyesi yani vatandaşı olmak istediğinde, devletin halihazırdaki vatandaşları her durumda karşılıklı ve eşit derecede geçerli olacak sebepler ile bireyin neden vatandaş olamayacağını açıklaması gerekmektedir.⁶⁶ Benhabib, böyle bir durumda bireyin iletişim özgürlüğü korunduğu için insan haklarının da korunmuş ve demos'a dahil edilmiş olacağını, bu sayede bireyin politik üyeliğe kabul edilmemesinin geçerli kabul edilebileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte Benhabib, dil, din, ırk, etnik köken ve cinsiyet gibi olgular bireyin elinde olmadığı için söz konusu olguların politik üyeliğe kabul sırasında sunulabilecek karşılıklı ve eşit derecede geçerli sebepler olmadığını, söz konusu olgulara dayanarak politik üyeliğin reddedilmesi durumunda evrensel ahlaki saygının ihlal edilmiş olacağını vurgulamaktadır.⁶⁷ Öte yandan, Benhabib'e göre liberal demokrasiler için önem arz eden dil yeterliliği ve siyasi okuryazarlık gibi kriterler iletişim özgürlüğünü engellemediği için politik üyelik konusunda geçerli olabilecek kriterlerdir.⁶⁸

20

Benhabib, insan hakları anlayışı içinde politik üyeliği yeniden kurgularken Kantçı anlamda misafirperverliğin zarar görme tehlikesi nedeniyle reddedilmesi veya ötekinin hayatının tehlike altında olması nedeniyle kabul edilmesi gibi koşulları kullanmaktan kaçınmaktadır. Çünkü ona göre ulus devlet anlayışının zarar görmesi ve yeni politik üyelik biçimlerinin oluşmasıyla birlikte sürekli ve geçici ikamet anlayışı geçerliliğini kaybetmiştir. Bu bağlamda liberal demokrasilerde üyelik için dil yeterliliği ve siyasi okuryazarlık gibi bazı üyelik kriterleri olsa da üye olmak tamamen engellenemeyecektir.⁶⁹

Benhabib'in politik üyelik kavramında yaptığı dönüşüm, insan hakları ile vatandaşlık haklarının kaynağını eşit saygı ve topluma katılımı eşitlikte birleştirmektedir. Ona göre siyasi otorite bu hakları koruduğu ölçüde meşrudur. Bu hakların korunmadığı durumda yeni siyasi düzen biçimleri gerekli hale gelecektir.⁷⁰

⁶⁵ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar* 11.

⁶⁶ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar* 148.

⁶⁷ Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 192.

⁶⁸ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar* 149-150.

⁶⁹ Benhabib *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar* 146-150.

⁷⁰ Joe Hoover, *Reconstructing Human Rights*, New York: Oxford University Press, 2016, 86-87.

Sonuç

Ulus devletin uluslararası göç ve kimliğe dayalı hak talepleri karşısında sınır politikası ve vatandaşlık konusunda etkisini sürdürmesi milyonlarca sığınmacının temel hak ve özgürlüklerden yararlanamamasına neden olmuş, bu nedenle günümüz insan hakları anlayışına alternatif görüşlerin öne sürülmüştür. Söz konusu alternatiflerden biri de Seyla Benhabib tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmada da Benhabib'in alternatif insan hakları anlayışını nasıl temellendirdiği ele alınmıştır.

Benhabib'in insan hakları anlayışının düşünsel arka planını Kant, Arendt ve Rawls oluşturmaktadır. Benhabib Kant'ı konukseverlik tanımı kapsamında ötekinin politik üyeliğini iktidarın inisiyatifine bırakmakla eleştirmekte ve kozmopolit hakkı dünyanın insanlığın ortak mülkiyetinde oluşu ile gerekçelendirmesini yetersiz bulmaktadır. Bu nedenle Arendt'in haklara sahip olma hakkı çerçevesinde politik üyeliği iktidarın inisiyatifinden çıkararak genişletmiştir. Öte yandan haklara sahip olma hakkının da anlamının genişletilmesi gerektiğinin altını çizmiş, onu müzakere sürecinde bireyin herkesle eşit derecede korunmayı hak eden ahlaki bir varlık olarak kabul görme talebi olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda haklara sahip olma hakkını söylem etiği içine dahil ederek her insanın ahlaki saygı görmeye hakkı olduğunu, bunun için vatandaşlığın ötesinde kozmopolit bir hukuk ile herkesin insan haklarına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Rawls'un kapalı, homojen ve sınırlı sayıdaki toplum anlayışı ile onun göçü ve insan haklarını sınırlandıran görüşlerini eleştirel bir biçimde değerlendirerek Rawls'un adalet teorisinin ötekinin haklarını yok saydığını iddia etmiştir.

Benhabib, yukarıda özetlenen düşünsel bağlam üzerine kendi insan hakları anlayışını şekillendirirken işe insan haklarını gerekçelendirerek başlamıştır. Bu çerçevede insan haklarını Aydınlanma'nın ürünü olan gerekçelendirilen evrenselciliğe uygun olarak iletişim özgürlüğü ve haklara sahip olma hakkı ile gerekçelendirmiş, insanları haklara sahip olma hakkına ve iletişim özgürlüğüne aynı anda sahip olan ve gömülü olduğu sosyal uzam sayesinde haklara ilişkin akıl yürüterek faillik pratiği yapan varlık olarak tanımlamıştır.

Benhabib iletişim özgürlüğü ile insan haklarına evrenselci bir varsayım getirdiği için özbelirlenim hakkı arasında doğan çelişkiyi ise Derrida'dan aldığı demokratik yinelemeler kavramı ile aşmaya çalışmıştır. Benhabib, demokratik yineleme kavramı ile "yasal ve politik kurumlar ile sivil toplumda evrenselci hak iddialarının ve ilkelerinin tartışıldığı ve bağlamsallaştırıldığı, başvurulduğu ve yürürlükten kaldırıldığı karmaşık kamusal tartışma, müzakere ve mübadele

süreçlerini” kastetmiş olup bu süreçlerde insan haklarının “yinelenerek” oluşturulduğunu ve her yineleme ile anlamın değişip dönüştüğünü ve zenginleştiğini iddia etmektedir. Bu çerçevede Benhabib, demokratik yinelemelerin özbelirlenim ile eşit derecede bağlı olduğu insan hakları ve adalet taleplerini arasında aracı olacağını ve aralarındaki çelişkiyi yumuşatacağını öngörmektedir.

Benhabib, son olarak küreselleşme sonucunda ulus devlet tipolojisine sığmayan yeni vatandaşlık tiplerinin doğuşundan hareketle söylem etiğine dayalı iletişim özgürlüğü ile gerekçelendirdiği insan hakları anlayışında karşılıklı diyalogun, yani müzakerenin gerçekleşeceği demos'un sınırlarını yeniden ele almaktadır. Bu çerçevede politik üyeliği, haklara sahip olma hakkının, iletişim özgürlüğünün ve onların korunması için gereken insan haklarının yerine getirilmesine olanak sağladığı için bir insan hakkı olarak tanımlamakta ve söylem etiğine dayandırarak yeniden kurgulamaktadır. Söylem etiğine dayandırılmış politik üyelikte kişi bir devletin vatandaşı olmak istediğinde, devletin halihazırdaki vatandaşlarının her durumda karşılıklı ve eşit derecede geçerli olacak sebepler ile bireyin neden vatandaş olamayacağını açıklamalı gerekmektedir. Benhabib, böyle bir durumda bireyin iletişim özgürlüğü korunduğu için insan haklarının da korunarak demos'a dahil edilmiş olacağını ve bireyin politik üyeliğe kabul edilmemesinin geçerli kabul edilebileceğini belirtmektedir.

KAYNAKÇA

- Arendt, H, *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm* (4.bs. Bahadır Sina Şener çev., İletişim, 2014)
- Benhabib, S, 'Transformations of Citizenship: The Case of Contemporary Europe' (2002) (37) *Government and Opposition*, 439-465.
- Benhabib, S, 'Democratic Exclusions and Democratic Iterations:Dilemmas of `Just Membership' and Prospects of Cosmopolitan Federalism'. (2007) 6(4) *European Journal of Political Theory*, 445-462.
- Benhabib, S, 'Cosmopolitan Norms, Human Rights and Democratic Iterations' (2008)
<https://www.brown.edu/Research/ppw/files/cosmopolitan%20norms,%20human%20rights%20and%20democratic%20iterations2.doc>, Erişim Tarihi: 17.07.2023
- Benhabib, S, *Buhran Çağında Haysiyet Zor Zamanlarda İnsan Hakları*. (B. Yıldırım çev., Koç Üniversitesi Yayınları, 2013)
- Benhabib, S, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar* (3. bs. B. Akkıyal çev., İletişim, 2016)
- Dembour, M.B, 'What Are Human Rights? Four Schools of Thought' (2010) *Human Rights Quarterly* 1-20.
- Denli, Ö., 'Evrenselcilikten Vazgeçiş: John Rawls'un İnsan Hakları Kavrayışının Dönüşümü' (2018) 13(30), *Journal of Turkish Studies*, 125-135.
- Dinçer, E. H., 'Benhabib ve Balibar'ın Eleştirel YaklaşımlarıEkseninde Yabancı'nın Haklara Sahip Olma Hakkı' (2021) 14(38) *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 337-373.
- Habermas, J., *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak* (6 bs, İ. Aka çev., Yapı Kredi Yayınları, 2012)

- Hoover, J. *Reconstructing Human Rights*, (Oxford University Press, 2016).
- Kant, I, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*. (D.Y. Abadan ve S. L. Meray çev., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960)
- Kiriş, Y. (2022). '*Çağdaş Demokratik Teoride Öteki ve Çoğulculuk: Seyla Benhabib Üzerine Bir Değerlendirme*'. (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022)
- Kocaoğlu, M., *John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramları* (2 bs., İmaj Yayınevi, 2015)
- Means, A., (2007). 'The Rights of Others' (2007) 6(4) *European Journal of Political Theory*, 406-423.
- Rawls, J., *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması* (2 bs., G. Evrin çev., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006)
- Rawls, J. *Siyasi Liberalizm*. (M. F. Bilgi çev., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007)
- Ricoeur, P., 'On John Rawls' A theory of justice: Is a pure procedural theory of justice possible?' H. S. Richardson (ed.) içinde *Development and Main Outlines of Rawls's Theory of Justice* (Garland Publishing, 1999) 133-144
- Savaşçın, Z., 'Kant ve Benhabib'de Kozmopolit Hak: Bir Yurttaşlık Zemini Olarak İnsan Hakları'. (2021) (102). *Cogito*, 98-113
- Şallı, S. (2018). 'Barış Düzeni, Dünya Vatandaşlığı ve Ötekiler: Modern Kozmopolitizm Düşüncesinin Temelleri Üzerine Bir İnceleme' (2018) 5(12) *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 92-108.